

Фактори формування і розвитку інноваційних форм людського капіталу

Н. АЗЬМУК,
кандидат економічних наук,
Черкаський державний бізнес-коледж

У статті визначено фактори формування та розвитку людського капіталу в сучасних умовах розвитку суспільства. Охарактеризовано вплив факторів зовнішнього і внутрішнього середовища на формування інноваційних форм людського капіталу.

В статье определены факторы формирования и развития человеческого капитала в современных условиях развития общества. Охарактеризовано влияние факторов внутренней и внешней среды на формирование инновационных форм человеческого капитала.

In the article the factors of forming and development of human capital are certain in the modern terms of development of society. Influence of factors of internal and external environment is described on forming of innovative forms of the human capital.

Ключові слова: інноваційні форми людського капіталу, мотивація, онлайн освіта, інформаційно-комп'ютерні технології, глобалізація, віртуалізація ринку праці.

Постановка проблеми та огляд літератури. Конкурентоспроможність сучасних економічних систем визначається використанням не тільки новітніх технологій, а також і рівнем професіоналізму, знань, досвіду втілених в людському капіталі. Людський капітал забезпечує впровадження нових технологій, зростання продуктивності праці, збільшення обсягів ВВП, поліпшення добробуту громадян.

Концепція людського капіталу отримала міжнародне визнання у другій половині ХХ ст., що підтверджується присудженням Нобелівської премії в галузі економіки її основоположникам Т. Шульцу (в 1979 р.) і Г. Беккеру (у 1992 р.). Публікація фундаментальних робіт Т. Шульца «Формування капіталу освіти», «Інвестиції в людський капітал» та Г. Беккера «Людський капітал: теоретичний і емпіричний аналіз з особливим акцентом на освіту» поклали початок новому напрямку економічної теорії.

Вагомий внесок у розробку концепції людського капіталу також внесли відомі зарубіжні економісти Дж. Волш, М. Блауг, Дж. Кендрік, Дж. Мінцер, Б. Вейсброд, Л. Туроу та інші. На сучасному пострадянському просторі ведуться активні дослідження природи людського капіталу такими вченими, як:

Б. Генкін, О. Грішнова, Р. Капелюшніков, І. Каленюк, А. Колот, Е. Лібанова та ін. Разом з тим фактори впливу, які зумовлюють розвиток людського капіталу, постійно змінюються, а тому потребують подальшого дослідження.

Метою статті є визначення факторів, які зумовлюють формування та розвиток інноваційних форм людського капіталу.

Виклад основного матеріалу. Основоположники концепції людського капіталу дали визначення поняттю «людський капітал», яке постійно розширюється під впливом нових факторів, включаючи все нові складові. В цілому, під людським капіталом розуміють сукупність сформованих і розвинутих внаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів свого власника та національного доходу¹.

На зміну індустріальному суспільству, де основою економіки було масове виробництво, прийшла економіка знань, де основним чинником розвитку виступає людський капітал, з втіленими в ньому знаннями, інтелектом, здібностями. В сучасних умо-

¹ Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001, С. 16–17.

вах саме людський капітал визначає межі та можливості технологічної, економічної і соціальної модернізації суспільства та формує нову галузь суспільного виробництва – індустрію інформаційно-інтелектуальних продуктів.

Для сучасного суспільства характерними є активні процеси створення нових знань, використання і розповсюдження інформації, що створює передумови для появи і розвитку нових якостей людського капіталу, які втілюється в інноваційних формах людського капіталу. Для носіїв таких форм людського капіталу характерними є комп'ютерна грамотність, вміння користуватися інтернетом, володіння іноземними мовами².

Таким чином, носіями інноваційних форм людського капіталу стають фахівці, які постійно розвивають свої професійні знання і навички та використовують їх для створення новацій в будь-якій сфері економічної діяльності з використанням інформаційно-комп'ютерних технологій.

Зрозуміло, що поява нових форм людського капіталу обумовлена впливом певних факторів. Фактори впливу на розвиток людського капіталу та формування його інноваційних форм доцільно розділити на внутрішні і зовнішні залежно від середовища їх виникнення. Внутрішні та зовнішні чинники формування та розвитку інноваційного людського капіталу тісно взаємопов'язані, постійно змінюються та впливають один на одного.

Внутрішні чинники формування інноваційного людського капіталу складаються з певних характеристик окремих індивідів з притаманними їм вродженими та набутими властивостями. Кожен носій людського капіталу має унікальні характеристики, які сформувалися під впливом певних чинників, і включають рівень здоров'я, освіти, кваліфікації, компетенції, особистих якостей, мотивації.

Сучасний етап розвитку економіки надає значні можливості носіям людського капіталу для розвитку своїх здібностей та забезпечення найвищих потреб саморозвитку та самореалізації. Підкреслимо, що саме носії інноваційних форм людського капіталу займаються вищою формою продуктивної праці – творчістю, тобто працею, спрямованою на генерацію нових ідей та продуктів.

Російський вчений Б. Генкін виділяє три складові трудової діяльності людини: α -регламентована праця, β -новаційна праця та j -духовна праця. Він

обґрунтовує, що саме інноваційна та духовна праця є джерелами зростання добробуту будь-якої країни за умови реалізації названих потенціалів. При цьому він підкреслює, що результат інноваційної праці залежить не від інтенсивності праці, а тільки від творчих здібностей та умов їх реалізації. Результатом j -духовної праці є створення етичних та правових умов для зростання продуктивності праці в суспільстві³.

Саме в інноваційній діяльності реалізують інноваційні форми людського капіталу носії творчого потенціалу. Мотивація інноваційної праці визначається багатьма чинниками, серед яких слід відзначити матеріальну зацікавленість і психологічне задоволення від праці. Тут матеріальна винагорода не завжди є вирішальним чинником для індивіда, оскільки йдеться про носіїв творчого потенціалу. Важливішими стають самореалізація, досягнення успіху у своїй професії, свобода у виборі роботодавця, умов праці і економічна незалежність у прийнятті рішень, свобода пересування.

Важливою для творчої особистості є потреба накопичення свого людського капіталу, яке відбувається через інвестування у свою освіту, здоров'я, культуру тощо. Відзначимо, що в традиційній економіці інвестором людського капіталу виступав, як правило, роботодавець, що обумовлювало низький рівень мобільності людських ресурсів. У сучасній економіці інвестором є сам власник людського капіталу, який самостійно приймає рішення про інвестування, беручи на себе економічну відповідальність і одночасно отримуючи свободу й незалежність, а відповідно і високий рівень мобільності.

Таким чином, основним внутрішнім фактором є мотивація індивіда, спрямована на задоволення його потреб, а збільшення частки творчої компоненти в структурі праці зумовлює переважання потреб вищого рівня в системі мотиваційних факторів.

Зміна внутрішніх чинників людського капіталу значною мірою обумовлена процесами, які відбуваються у зовнішньому середовищі людського капіталу. Серед основних факторів зовнішнього середовища слід виділити систему освіти, інформаційно-комп'ютерні технології, процеси глобалізації, трансформацію ринку праці. Розглянемо більш докладно названі вище фактори зовнішнього середовища.

Саме освіта є початковою стадією інвестування в людський капітал. На цьому етапі індивід збільшує свій запас людського капіталу (рівень освіти), що з

² Капелюшников Р. И. Трансформация человеческого капитала в российском обществе (на базе «Российского мониторинга экономического положения и здоровья населения») / Р. И. Капелюшников, А. Л. Лукьянова. – Москва: Фонд «Либеральная миссия», 2010. – 196 с.

³ Генкин Б. М. Введение в метаэкономику и основания экономических наук: Курс лекций. – М.: Издательская группа НОРМА - ИНФРА-М, 2002. – С. 181.

Таблиця 1

Рівень і якість освіти в Україні⁵

Показники	Значення	
	Рейтинг	Індекс
Якість математичної та наукової освіти	24	0,776
Якість початкової школи	31	0,711
Доступність інтернету у школах	62	-0,033
Якість освітніх систем	67	-0,278
Якість бізнес-шкіл	101	-0,832

часом призводить до зростання продуктивності праці. Високий рівень освіти сприяє підвищенню продуктивності праці та отриманню вищих індивідуальних доходів. Це, в свою чергу, обумовлює збільшення споживчих витрат і ринкового попиту, виступаючи стимулом для розвитку, і, як наслідок, прискорює економічне зростання.

Для визначення рівня освітньої складової людського капіталу використовуємо дані звіту Всесвітнього економічного форуму «Розвиток людського капіталу – 2013», в якому оцінка освіти країни проводиться за такими параметрами: доступність і якість освіти, вплив рівня освіти на майбутнє працівника, досягнення у професійній діяльності. За рівнем освіти лідерами є такі країни: Фінляндія (індекс – 1,601), Канада (індекс – 1,355), Сінгапур (індекс – 1,348), Швейцарія (індекс – 1,313), Нова Зеландія (індекс 1,204). За освітнім рівнем Україна посідає в рейтингу 45 місце (індекс – 0,316) з 122 країн, Росія – 41 (індекс 0,377), Польща – 42 (індекс 0,376), Болгарія – 46 (індекс – 0,282), Греція – 47 (індекс – 0,280)⁴. Деякі показники рівня і якості освіти України згідно з даними Звіту «Розвиток людського капіталу-2013» наведені в таблиці 1.

Наведені дані свідчать, про недостатній рівень якості освітньої системи України. Тим часом, освіта в сучасних умовах стає все більш відкритою і доступною для багатьох людей, які мають потребу й бажання покращувати свої знання, професійні якості, компетенції. Поряд із звичайними формами навчання активно розвиваються дистанційні, зокре-

ма онлайн, які й обумовлюють доступність освіти.

Перші спроби використання інтернету в освітній діяльності ВНЗ зробив Тюбінгенський університет, який у 1999 р. розмістив в мережі свої лекційні матеріали. Сьогодні існує понад 50 світових веб-ресурсів безкоштовної онлайн освіти. У 2012 р. стартували три найбільші проекти, які пропонують онлайн програми для студентів з усього світу: Coursera (заснований професорами Стенфордського університету), edX (спільний проект Массачусетського технологічного інституту і Гарвардського університету) та Udacity (заснований професорами Стенфордського університету).

Найуспішнішим із них є Coursera – проект, який вже подолав позначку в 6 мільйонів студентів з 190 країн. Цей проект дозволяє пройти повний інтерактивний курс, який викладається професором однієї з кращих шкіл світу. Його місія – навчити мільйони студентів з усього світу, змінюючи традиційні методи навчання. Зараз проект включає 599 курсів, розроблених викладачами 108 університетів з 16 країн⁶. Курси пропонуються англійською, французькою, італійською, іспанською, німецькою, арабською, російською та китайською мовами з субтитрами на багатьох мовах світу, в т.ч. і українською.

Таким чином, онлайн освітні платформи дозволяють отримати надсучасні знання у зручний спосіб, оскільки слухач самостійно обирає місце і час опанування нових знань. Разом з тим, така форма навчання вимагає більшої відповідальності, наполегливості та концентрації зусиль. Це зумов-

⁴The Human Capital Report 2013. World Economic Forum - [Electronic resource] <http://reports.weforum.org/human-capital-index-2013/#=>

⁵Там само.

⁶Coursera: [Electronic resource] <https://www.coursera.org/>.

лює в свою чергу вищий рівень внутрішньої вмотивованості, оскільки всі ризики та потенційні зиски щодо інвестицій у свій особистий капітал бере на себе індивід.

Онлайн освіта стала можливою завдяки активному розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій (ІКТ). Інформаційно-комп'ютерні технології все інтенсивніше проникають і в трудову сферу, під їх впливом змінюється структура зайнятості, підвищується рівень мобільності робочої сили, зростають вимоги до освітнього і професійного рівня працівників, а також рівня навичок у користуванні ІКТ. Цьому сприяють такі глобальні тенденції в інформатизації суспільства:

1. Активне використання інтернет-технологій в повсякденному житті людей усього світу. Згідно з даними звіту International Telecommunications Union (ITU) «Вимірювання інформаційного суспільства – 2013», спостерігається повсюдне зростання рівня впровадження та використання ІКТ. За останній рік до онлайн простору приєдналися більш ніж 250 млн. чоловік, а користувалися інтернетом майже 40% населення Землі⁷. Відзначимо, що використання інтернету в повсякденному житті не тільки задовольняє інформаційну потребу користувачів, але і зменшує витрати домогосподарств на придбання товарів і послуг, економить час на здійснення необхідних платежів, дає можливість дистанційно навчатися й працювати.

2. Зниження цін на послуги зв'язку, що робить інтернет більш доступним. За період з 2008–2012 рр. ціни на фіксований ширококутний зв'язок скоротилися на 82%. Найзначніше падіння цін відбулося в країнах, що розвиваються, де ціни на фіксований ширококутний зв'язок щорічно скорочувалися на 30%. Вартість контракту на фіксований ширококутний зв'язок початкового рівня коливається від 0,21% валового національного доходу (ВНД) на душу населення в Макао (Китай) до 386,9% ВНД на душу населення на Кубі. Країни колишнього СРСР мають такі показники: найменша вартість у Росії – 1,2% від ВНД, в Білорусії – 2,5%, в Україні – 2,9%⁸. Аналіз свідчить, що існує щільний зв'язок між валовим національним доходом і вартістю інтернет-послуг. Найбільш доступні ціни на такі послуги характерні для розвинутих країн, що зумов-

лює певним чином віртуалізацію ринків, зокрема і ринку праці. Доступність інтернету є важливим фактором для використання нових можливостей у сфері зайнятості.

3. Поява нової категорії людей – «цифрові аборигени» (люди, які використовують інформаційно-комунікаційні технології в своєму повсякденному житті не менше 5 років). У 2012 р. в світі налічувалося близько 363 млн. «цифрових аборигенів», що за загальної чисельності світового населення близько 7 млрд. чоловік, що становить 5,2%. При цьому 30% молодих людей у світі є «цифровими аборигенами». Частка молодих «цифрових аборигенів» у кожному регіоні варіюється від 10% – у Північній і Південній Америці до 1,9% – в Африці. Чисельність «цифрових аборигенів» в країні пов'язана з рівнем її економічного розвитку. У Росії цей показник становить 6,3%, у Білорусії – 5,5%, в Україні тільки 2,7%⁹.

Результати аналізу показують, що країни з найвищою часткою «цифрових аборигенів» – це країни з високим рівнем доходу, оскільки в цих країнах переважають інвестиції у розвиток інформаційних технологій, внаслідок чого для них характерний високий рівень загального проникнення інтернету в повсякденне життя.

В провідні лідируючі позиції за індексом розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій, який включає три субіндекса: доступ, використання і практичні навички – займають Республіка Корея, Швеція, Ісландія, Данія, Фінляндія, Норвегія. Це вказує на щільний зв'язок між рівнем доходу на душу населення і рівнем розвитку ІКТ. Країни колишнього СРСР мають такі значення: Росія займає 40 місце (індекс – 6,19), Білорусія посідає 41 місце (індекс – 6,11), Україна – 68 місце (індекс 4,64) серед 157 країн¹⁰.

Фактором, який впливає на мобільність людського капіталу є глобалізація, яка являє собою неухильне зростання взаємозалежності економік окремих країн та регіонів і формування глобальних ринків, в тому числі і глобального ринку праці. Глобальний ринок праці відкриває нові можливості завдяки технологіям та інвестиціям, підвищує рівень мобільності працівників, що зумовлює зростання рівня конкуренції між ними. Разом з тим глобалізаційні процеси диктують нові вимоги до робочої сили з

⁷The World in 2013: ICT Facts and Figures: ITU [Electronic resource] – <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/ICTFactsFigures2013-e.pdf>.

⁸The World in 2013: ICT Facts and Figures: ITU [Electronic resource] – <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/ICTFactsFigures2013-e.pdf>

⁹Там само.

¹⁰Там само.

точки зору її професійності, мобільності, рівня володіння новими технологіями. А завдяки проникненню ІКТ у всі сфери економіки все більш затребуваними стають саме інноваційні форми людського капіталу.

Глобалізація, інформаційно-комп'ютерні технології обумовлюють трансформацію ринку праці та формування віртуального ринку праці. У країнах ЄС за рішенням Європейської комісії в 1993 р. створена система міжнародного обміну вакансій EURES. Ця мережа співпрацює з державними службам зайнятості країн ЄС і забезпечує доступ до єдиного інформаційного простору 31 європейській країні: 27 держав-членів ЄС, а також Ісландії, Ліхтенштейну, Норвегії та Швейцарії. Крім того, в кожній країні ЄС у структурі Державної служби зайнятості є консультанти EURES, які безкоштовно консультують з питань працевлаштування. На початок 2014 р. на сайті налічувалося близько 2 мільйонів вакансій, які розмістили 32724 зареєстрованих роботодавців, а також 1,3 мільйона здобувачів розмістили свої резюме¹¹.

Такі зміни на ринку праці обумовлюють активний розвиток дистанційних форм зайнятості, серед яких слід відзначити електронний фріланс, який по суті є інноваційною формою людського капіталу. Електронний фріланс – форма самозайнятості, за якої індивіди за допомогою веб-ресурсів шукають замовників з усього світу, виконують проекти, приймають оплату за допомогою платіжних систем. За даними сайту elance.com, однієї з найбільших онлайн-платформ, станом на початок 2014 на ній було зареєстровано 3 мільйони фрілансерів. За статистикою цього сайту, 57% фрілансерів збільшили свій дохід за останній рік, а 19% – збільшили свій дохід в 2 рази і більше. Сукупний дохід фрілансерів названої платформи в 2013 р. склав 285 млн. дол. США, при цьому найбільший дохід отримали фрілансери США, Індії й України¹².

Індекс рівня глобалізації країн світу (KOF Index of Globalization), створений Швейцарським економічним інститутом, показує масштаб інтеграції тієї або іншої країни в світовий простір. Показники

індексу об'єднані в три групи: економічна, соціальна і політична глобалізація.

Найбільш інтегрованими у світове господарство країнами є: Бельгія, Ірландія, Нідерланди, Австрія, Сінгапур – зі значеннями індексу в діапазоні 92,3 – 88,89. Країни колишнього СРСР займають такі позиції в рейтингу: Латвія – 36 місце (індекс – 72,79), Литва – 44 місце (індекс – 69,0), Україна – 47 місце (індекс – 67,78), Росія – 48 місце (індекс – 67,78), Білорусія – 92 місце (індекс – 54,98)¹³. Таким чином, вказані держави, за винятком Білорусії, відносяться до країн з середнім рівнем інтеграції в світове господарство. Разом з тим за останній рік Україна погіршила свою позицію у рейтингу, оскільки у 2012 р. вона займала 44 місце (індекс – 68,9).

Підкреслимо, що низка критеріїв для визначення індексу глобалізації відведено рівню розвитку мережі Інтернет в країні: кількість користувачів, кількість хостів, перелік безпечних послуг, за допомогою яких здійснюється комунікація, пошук інформації, а також грошові трансакції.

Таким чином, інноваційний людський капітал складається з фахівців, які використовують свої професійні знання і навички для створення нового в будь-якій сфері економічної діяльності з використанням інформаційно-комп'ютерних технологій.

Висновки. Резюмуючи вище сказане зазначимо, що характерними особливостями інноваційних форм людського капіталу є: використання у своїй діяльності інформаційно-комп'ютерних технологій, знання іноземних мов, віртуальне співробітництво, професійна відповідальність, мобільність.

Основними внутрішніми факторами формування інноваційних форм людського капіталу є мотивація, спрямована на задоволення таких потреб як: самореалізація, досягнення успіху в своїй професійній діяльності, свобода вибору роботодавця, умов роботи і форм зайнятості, свобода пересування. До зовнішніх факторів слід віднести: відкритість і доступність сфери освіти, розвиток інформаційно-комп'ютерних технологій, зростання рівня глобалізації і віртуалізацію ринку праці.

¹¹Eures: The European Job Mobility Portal [Electronic resource] – <http://ec.europa.eu/eures/>

¹²Elance: Online Employment [Electronic resource] – <https://www.elance.com/>

¹³The 2013 Index of Globalization. KOF Swiss Economic Institute [Electronic resource] <http://globalization.kof.ethz.ch/>